

О.А. Галустян, ад'юнкт кафедри практичної психології ННІПКГБПС НАВС

ВЕРБАЛЬНІ ТА НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ НЕГАТИВНОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА СЛІДЧОГО З БОКУ ДОПИТУВАНОГО ПІД ЧАС КОМУНІКАТИВНИХ СЛІДЧИХ ДІЙ

Розглянуто вербальні та невербальні компоненти комунікації допитуваного як засіб негативного психологічного впливу на слідчого під час комунікативних слідчих дій.

Ключові слова: комунікативні слідчі дії, допит, очна ставка, вербальна комунікація, невербальна комунікація, негативний психологічний вплив.

Рассмотрены вербальные и невербальные компоненты коммуникации допрашиваемого как способ негативного психологического воздействия на следователя в процессе коммуникативных следственных действий.

Ключевые слова: коммуникативные следственные действия, допрос, очная ставка, вербальная коммуникация, невербальная коммуникация, негативное психологическое воздействие.

Researched verbal and nonverbal components of communication of interrogated person as way of negative psychological influence on the investigator during the communicative investigation actions.

Keywords: communicative investigation actions, interrogation, confrontation, verbal communication, nonverbal communication, negative psychological influence.

Актуальність теми. У кримінальному процесі важливе значення має повнота, достовірність та точність інформації, яка отримана від потерпілого, свідка, підозрюваного, обвинуваченого. Однак питання встановлення істини та прийняття законного рішення по справі у сучасних умовах стає все більш проблематичним. Головною причиною цього є те, що населення неохоче йде на контакт з органами досудового слідства, все рідше люди кажуть правду, застосовують негативний психологічний вплив на слідчого. Особливо це стосується тих, хто так чи інакше причетний до розслідуваного злочину, незацікавлений у розкритті злочину та встановленні винних осіб. У таких умовах гостро постає проблема оснащення слідчих новітніми засобами своєчасного виявлення та нейтралізації негативного психологічного впливу з боку допитуваного під час комунікативних слідчих дій. Для цього необхідно активно впроваджувати у практичну слідчу діяльність новітні досягнення вітчизняної та зарубіжної психології.

Ступінь розробленості. В юридичній літературі такої слідчої дії, як допит або окремим її аспектам присвячено досить багато робіт. До цього питання зверталися такі вчені, як В.П. Бахін, Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, А.В. Дулов, В.О. Коновалова, М.В. Костицький, М.І. Порубов, О.Р. Ратінов, Л.Д. Удалова, В.Ю. Шепітько та ін. У їх дослідженнях докладно розглянуто як кримінально-процесуальні, психологічні, так і криміналістичні аспекти допиту.

Виклад основного матеріалу. Проте проблемі визначення вербальних та невербальних компонентів комунікації слідчого і допитуваного як складової негативного психологічного впливу під час комунікативних слідчих дій достатньої уваги не приділялося. Тому метою даної статті є визначення основних вербальних та невербальних засобів негативного психологічного впливу на слідчого з боку допитуваного.

Будь-яка слідча дія спрямована на одержання інформації про подію злочину.

Разом з тим, деякі слідчі дії орієнтовані як на інформаційний пошук, так і на здійснення психологічного впливу на різні категорії учасників слідства.

До таких дій належать так звані комунікативні, тобто ті, в основі яких лежить безпосереднє спілкування. Це допит та очна ставка, які проводяться в умовах постійного контакту та діалогу між учасниками. Інформаційний обмін тут поєднується з психологічним впливом [1, с. 232], у тому числі негативним впливом на слідчого з боку допитуваного.

З точки зору права допит — це слідча дія, яка проводиться з метою збирання та перевірки доказів. Це досягається шляхом отримання показань від допитуваних, які фіксуються у протоколі допиту та іншими засобами, про відомі їм обставини, досліджувані по кримінальній справі. У той же час допит є одним з процесуальних видів інформаційної взаємодії, міжособистісного спілкування та обміну інформацією між слідчим та допитуваним.

На сьогодні існує класифікація допитів за різними підставами. Розрізняють допити:

1. За процесуальним становищем допитуваного:
 - а) допит свідка (ст.ст. 166-167, 169, 170 КПК України);
 - б) допит неповнолітнього свідка (ст. 168 КПК України);
 - в) допит потерпілого (ст. 171 КПК України);
 - г) допит підозрюваного (ст. 107 КПК України);
 - д) допит обвинуваченого (ст. 143 КПК України);
 - е) допит експерта (ст. 201, 311 КПК України);
 - ж) допит на очній ставці (ст. 172, 173 КПК України).

2. За послідовністю проведення:

- а) первинний допит;
- б) повторний допит;
- в) додатковий допит.

3. За процесуальним становищем допитуючого:

- а) допит, проведений слідчим (наприклад, ст. 143 УПК України);
- б) допит, проведений особою, яка провадить дізнання (наприклад, ст. 107 КПК України);
- в) допит, проведений оперативним працівником органом дізнання за окремим дорученням слідчого (ст. 118 КПК України).

4. За місцем проведення допиту:

- а) за місцем проведення розслідування;
- б) за місцем перебування допитуваного;
- в) на місці події.

5. У зв'язку з різними слідчими ситуаціями:

- а) допит у конфліктній (безконфліктній) слідчій ситуації;
- б) допит у сприятливій (несприятливій) слідчій ситуації;
- в) допит у простій (складній) слідчій ситуації.

Але незважаючи на різні підстави класифікації допитів, можна погодитися з Удаловою Л.Д., що, у першу чергу, допити варто поділяти на:

- 1) допити на стадії досудового слідства;
- 2) допити на стадії судового розгляду [2, с. 221, 3].

З криміналістичної точки зору допит — засіб збирання та перевірки не тільки доказової, але й орієнтовної інформації, яку слідчий отримує від допитуваного за допомогою мовленнєвих та не мовленнєвих (жестів, міміки та ін.) комунікацій.

З точки зору кримінально-процесуального закону доказове значення результатів

допиту розглядається лише у поєднанні усного мовлення допитуваного, яке адекватно відображено у перекодованому вигляді у протоколі допиту. Однак не вся інформація знаходить своє відображення у протоколі допиту. Частина її залишається за його межами та використовується слідчим в організаційно-тактичних цілях.

Крім того, у протоколі допиту не знаходять свого відображення невербальні компоненти усного мовлення, а також інформація, яка передається допитуваним за допомогою невербальних засобів інформаційної взаємодії.

Цілеспрямоване оволодіння, адекватна інтерпретація та тактично грамотне використання невербальної інформації допитуваного — найважливіша умова досягнення цілей допиту, а також важливий компонент своєчасного виявлення негативного психологічного впливу на слідчого з боку допитуваного.

Інформацію, яку слідчий отримує від допитуваного, можна класифікувати за такими підставами:

- за способом надання (вербальна та невербальна);
- за видом носія інформації (інформація від потерпілого, свідків, підозрюваного, обвинуваченого);
- за процесуальною значущістю (доказова, орієнтовна, допоміжна).

До джерел невербальної інформації, яка надходить від допитуваного, можна віднести:

- зовнішність, одяг, предмети матеріального мікросередовища за місцем проживання, роботи, відпочинку;
- паралінгвістична поведінка (тон, тембр, сила голосу, мовленнєві паузи та ін.);
- інші невербальні прояви (переміщення у просторі, зміна положення, пози тіла, міміка, жести та ін.);
- дії в офіційних та неофіційних, формальних та неформальних умовах, кримінальних, криміналістичних та інших ситуаціях;
- об'єкти, засоби, результати трудової та іншої діяльності;
- графічна, топографічна та змістовна складова письмового мовлення [3, с. 211].

Інформація, яка отримується з вказаних джерел, дозволяє слідчому діагностувати якості та стан комунікатора, розпізнати його справжні цілі, задуми та інші обставини, що, у свою чергу, сприяє своєчасній нейтралізації негативного впливу на нього з боку допитуваного.

Спостерігаючи за окремими видами вербальних та невербальних комунікацій допитуваного, необхідно підкреслити, що аналіз отриманої за допомогою вищевказаних джерел інформації слід проводити з дотриманням принципово важливих правил світового та вітчизняного досвіду слідчої діяльності. Визначним серед таких правил є положення про необхідність:

- по-перше, розгляду різних видів інформаційних сигналів у комплексі та взаємозв'язку;
- по-друге, врахування особливостей ситуації, у якій реалізується активність допитуваного.

До найбільш розповсюдженого прийому негативного психологічного впливу на слідчого з боку допитуваного під час комунікативних слідчих дій можна віднести повідомлення неправдивої інформації або приховування правдивої інформації.

Неправдиву інформацію можна віднести до тих суттєвих труднощів, з якими слідчий зіштовхується при розслідуванні різних злочинів. Джерелами неправдивої

інформації найчастіше є підозрювані, обвинувачувані й свідки. Перелік осіб, які повідомляють неправдиву інформацію, може бути продовжений, оскільки часом у цій якості виступають потерпілі, а іноді й експерти.

Неправдиву інформацію розрізняють за характером, формами прояву й цілями, які переслідують ті, хто використовує її як знаряддя боротьби з правосуддям. Найбільшу небезпеку становить своєчасно невикрита неправдива інформація, від кого б вона не надходила. У цьому випадку вона може нанести досить відчутну шкоду правосуддю, справі встановлення істини, прийняттю правомірних рішень у кримінальному процесі.

Як вже зазначалося, неправдива інформація має не тільки словесне оформлення, проявляється не тільки у вербальному спілкуванні, але й чітко простежується у різних невербальних формах.

Можна виділити такі основні причини надання неправдивої інформації з боку потерпілих та свідків:

- вплив на них з боку зацікавлених осіб (умовляння, підкуп, шантаж та ін.);
- хворобливий стан психіки;
- особистісна зацікавленість у результаті справи;
- бажання уникнути участі у кримінальному процесі;
- небажання допомагати правоохоронним органам у встановленні істини у зв'язку з негативним відношенням до їх роботи або конкретних співробітників.

До основних причин неправдивої інформації з боку підозрюваного, обвинуваченого можна віднести:

- бажання ухилитися від відповідальності та відшкодування нанесеної шкоди;
- бажання пом'якшити покарання та зберегти отримане злочинним шляхом майно та інші блага;
- вплив на допитуваних з боку інших зацікавлених у неправдивих показаннях осіб [3, с. 240].

З метою подолання слідчим установки допитуваного на повідомлення неправдивої інформації або приховування правдивої інформації можуть застосовуватися наступні типові методи отримання об'єктивної інформації:

- прямий допустимий психологічний вплив на носія інформації;
- логічний аналіз отриманої інформації;
- метод, оснований на тілесних проявах емоційних реакцій (невербаліка);
- методи так званих тактичних хитрощів (метод застосування ефекту раптовості та ін.);

- методи особистісного підходу та використання особистісних якостей допитуваного [3, с. 245].

Відслідковуючи особливості мовленевої та немовленевої поведінки допитуваного, слідчий повинен пам'ятати, що він сам у той же час є потужним джерелом вербальної та невербальної інформації. Інформаційні сигнали, які йдуть від слідчого, можуть з одного боку зруйнувати сприятливу атмосферу інформаційної взаємодії з допитуваним, а з іншого боку надати їй нові імпульси для подальшого розвитку. Тому слідчий повинен контролювати свої не тільки вербальні, але й невербальні реакції.

На нашу думку, врахування лише вербального аспекту допиту як засобу збирання особистісної інформації, при всьї її актуальності не дозволяє до кінця розкрити та цілеспрямовано використати у слідчій практиці увесь багатий потенціал данної слідчої

дії. Оптимізації допиту сприяє підхід, який орієнтує на необхідність використовувати в комплексі як вербальні, так і невербальні ресурси допиту. Оволодіння ними та вміння їх використання суттєво розширюють тактичні можливості слідчого, у тому числі щодо виявлення та нейтралізації негативного психологічного впливу.

Аналізуючи вербальні та невербальні дані, що надходять від допитуваного, на базі яких слідчий робить висновки, приймає відповідні рішення та які стимулюють процес конструктивної інформаційної взаємодії з допитуваним, слідчий повинен пам'ятати, що усі його вербальні та невербальні реакції також є об'єктом приспильного спостереження, осмислення та оцінки з боку допитуваного.

Допитуваний, як і сам слідчий, також сприймає як на свідомому, так і на не-свідомому рівнях сигнали, що поступають до нього від різних компонентів мовленнєвої та немовленнєвої комунікації слідчого та враховує їх при виборі способу своєї поведінки, корекції, розвитку або гальмуванні своєї активності. Визначаючи стратегію та тактику своєї поведінки під час допиту, слідчому необхідно уважно спостерігати реакцію допитуваного на зміст свого усного мовлення, тримати під постійним контролем відповідність смислового наповнення сказаних ним слів, фраз, речень, гучності, тональності усного мовлення, жестам та іншим своїм невербальним проявам. Відповідний контроль та своєчасна й адекватна корекція поведінки слідчого дозволяють не допустити виникнення та ускладнення ситуацій, які негативно впливають на бажання допитуваного вступати з ним у відкритий, конструктивний діалог та давати правдиві свідчення.

Висновок. Отже, комунікативні слідчі дії є важливим інструментом досягнення істини у справі. Правильна інтерпретація вербальних та невербальних компонентів комунікації учасників процесу під час комунікативних слідчих дій може бути ефективним засобом своєчасного виявлення та нейтралізації слідчим негативного психологічного впливу, а ніж слідчі дії, у яких оперують фактологічною, предметною інформацією.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Юридична психологія: Підручник / За заг. ред. Л.І.Казміренко, Є.М.Моїсєєва. — К.: КНТ. 2007. — 360 с.
2. Удалова Л.Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України: Монографія. — К.: Вид.: ПАЛИВОДА А.В., 2005. — 324 с.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 18 лист. 2010р.: (офіц. текст). — К.: ПАЛИВОДА А.В., 2010. — 240 с. — (Кодекси України).
4. Образцов В.А., Богомолова Н.Н. Криминалистическая психология Издательства: Юнити-Дана, Закон и право, 2002. — 254 с.

